Kenyeres Zoltán

A teljesség rejtelme

Hamvas Béla és Weöres Sándor

„Hamvas Béláról sokan hallottak, kevesen ismerik, és alig olvasták. Ez az állapot kedvez annak, hogy ködalakját az alig derengő homályban kétes értékű hírnév és kétes értékű hírhedtség fogja körül. Amit a művelt olvasó tud róla, az nem sokkal több annál, hogy irracionalista gondolkodó volt, és kultúrtörténeti, esztétikai, bölcseleti írásaiban az irracionális, sőt misztikus filozófiák felé tájékozódott, s a racionalista európai hagyománnyal szemben a keleti eszmerendszerek gondolat-világát búvárolta. Ezzel az ismerettel nem az a baj, hogy nem igaz, hanem az, hogy igazsága ellenére csak puszta helyzetmegjelölés, tartalomtalan besorolás, a kritikai feldolgozás illúzióját keltő címke."

Ezekkel a szavakkal kezdődött az az írásom, amelyet valamikor 1976 augusztusa, szeptembere körül írtam, és az Új Írás novemberi számában jelent meg. A szám Vas István néhány szép versével kezdődött, és Örkény István azóta híressé vált kisregényével, a *Rózsakiállítás*sal folytatódott. A folyóiratot akkor Juhász Ferenc jegyezte főszerkesztőként. Kis írásommal első voltam a hazai irodalmárok között, akit nem a marxista kiátkozás, hanem a feloldódó kíváncsiság hajtott Hamvas Béla felé. Vázlatos rajzolatom mellett három kis írást is sikerült közreadnom a folyóiratszámban, ez volt Hamvas évtizedek vesztegzárja utáni első szabad és cenzúrázatlan szövegmegjelenése. Hallgassuk meg az egyiket:

„ *A Jóisten uzsonnája*

Június a piros hónap. Mint ahogy a május a zöld és az augusztus az aranysárga. Júniusban nyílik a pipacs. Piros Pünkösd. amikor a Szent Szellem a Földön piros lángnyelv alakjában megjelenik. A piros gyümölcs hónapja, cseresznye, meggy, eper, málna, ribizke. És amin nem lehet eléggé csodálkozni, ez nem a sóvár és megvadult piros. E gyümölcsökben semmi kihívó nincs, ellenkezőleg, valamennyi csupa nevetés. Derült és gyermekpiros ez, az év első termésének színe.

Júniusban kell enni. Az ember körülbelül fél kiló teljesen érett eperre számítson tizenkét- tizenöt deka porcukrot. Az általános vélemény, hogy a gyümölcsöt és a cukrot legjobb rétegesen elhelyezni és az epret kicsit megtörni,

csak azért, mert így bővebb levet ereszt. Mikor ez elkészült, két deci tejfölt kell ráönteni. A mennyiség lehet valamivel több vagy kevesebb, ízlés szerint. A túlzástól tartózkodni kell. Sokan a tejszínt részesítik előnyben, de ezek az emberek az étel lényegét félreértik. A június nem az átható cukor, hanem a gyengéden friss és enyhén savas gyümölcs hónapja. A tejszín alkalmazása tévedés. Később, a hónap végén a szamócához már megengedhető, és vannak, akik a málnához, főként a tejberizshez készített friss málnakompóthoz nem hajlandók mást enni, mint tejszínt. Ez így helyes, de a tejszín az eperhez hibás ízlésre vall. A hibás ízlés hibás értékeléshez, ez pedig hibás életrendhez vezet, ezért ilyesmit kerülni kell.

Az elkészítés módja lehet, hogy az ember egy réteg epret, egy réteg cukrot és egy réteg tejfölt helyez el egymás fölött, és a gyümölcsöt éppen csak hogy egy kicsit megnyitja. Mások a gyümölcsöt épen hagyják és a tejfölt a tetejére öntik, hadd szivárogjon le, oldja fel a cukrot és vonja ki az eper levét. Az edény fenekén rózsaszínű ital gyűlik össze s a leghelyesebb, ha az ember, miután az epret megette, úgy ahogy van, nem kanállal eszi meg, hanem megissza. Ez az uzsonna tökéletes befejezése.

A bűnbeesett ember a tejfölös epret jégszekrénybe teszi, és természet-ellenesen lehűti. Ez ellen a leghatározottabban tiltakozni kell. Bizonyos hőfokon alul a gyümölcs ízéből éppen úgy veszít, mint a bor. A helyes mérték a pincefok, vagy ami ugyanaz, az ember az edényt, tulajdonképpen az eszményi a cserépedény, a fém elvetendő, a kútba ereszti és néhány óráig ott tartja. Legjobb az epret délelőtt a friss reggeli szedésből. délelőtt tíz óra tájban elkészíteni és délután három–fél négyig hűvös helyen tartani. Mert a tejfölös eper elfogyasztásának klasszikus ideje, amikor a déli hőség már fölengedett és a levegő enyhülni kezd, vagyis fél négy. A Jóisten, amikor ebéd utáni szundikálásából felébred, az epret ilyenkor eszi uzsonnára. Odateszik az árnyékos teraszra, az asztal fölé a diófa hajlik, ott eszi meg kiskanállal, mielőtt ismét a szőlőbe megy. Mert aki nem tudná, a Jóisten a világon a legmagasabb rendű munkát végzi, vaqyis szőlőműves. Uzsonna után megnyugodott gyomorral és kedéllyel a rafiát övébe dugja, a metszőollót zsebre teszi, a kapát megfogja, és kimegy a tőkék közé, hogy a szabálytalan hónalj hajtásokat levagdossa, a lazult vesszőket megigazítsa és ahol gyomot talál, azt kikapálja."

Engesztelhetetlen, parancsszerű határozottságba rejtett humor és a humorba rejtett engesztelhetetlen, parancsszerű határozottság. Azt hiszem, ez a két egymást kioltó és mégis mindkettőt megőrző mondatindulat jellemzi Hamvas Béla írásait. És a megírás sugárzó szuggesztivitása. A szuggesztivitás olyan minőség, amit nem lehet a fogalmi gondolkodás hálójával kiemelni a szövegből, és nem lehet racionális elemzés tárgyává tenni. Mindenesetre ez a szuggesztivitás és

ez az említett két elem, amelyet közvetített magával ragadott engem is pályakezdő fiatalságom idején.

Akkoriban és még hosszú éveken át sokáig, szinte rendszeresen megfordultam az Erzsébet királyné út 11. alatt, Kemény Katónál. Egy dupla rekamié ágyneműtartójában voltak a gépiratos kéziratok. Hazavittem egy köteget, elolvastam, jegyzeteket készítettem, és visszavittem. Aztán megint elhoztam egy paksamétát. De nem állt szándékomban, hogy írjak róla. Azokban az években arra készültem, hogy Weöres Sándorról írjak könyvet. Én Weöres Sándor felől érkeztem Hamvashoz, a filológus kötelesség-tudatával, hogy ismernem, olvasnom kell mindazt, amit ő ismert és olvasott. Kettejük kapcsolata valahogy szellemi örökségem közé is tartozott. Apám ismertette össze őket a Diárium szerkesztőségében és az Egyetemi Nyomdában.

Weöres Sándort már rövidnadrágos megjelenésének első percétől kezdve mindenki rendkívüli tehetségnek, sőt mindenki zseninek tartotta, zsenialitásához hozzátartozott az eklektikus ezerféleség, a minden irányban nyitottság, mégis, pályájának első évtizedeiben mindig volt mellette egy idősebb első-olvasó, első-véleménymondó, kicsit irányító szellemi apa-szerűség. Ilyen volt előbb Várkonyi Nándor, aztán ilyen lett egy időre Hamvas Béla, végül Fülep Lajos töltötte be ezt a szerepet. Inspirálói közé tartozott persze Kodály Zoltán is, aki a szakadatlan ritmuskísérletezésekhez küldött dallammintákat hosszú éveken át.

xxx

Hamvas Béla pályájának egy szakaszán a Kerényi Károly-féle Sziget mozgalom belső köréhez tartozott, de aztán nem maradt meg annál a tudományegyüttesnél, amit a klasszikafilológia, a művészettörténet és etnográfia egybekapcsolásával ókortudománynak kereszteltek el. Másfelé indult, ő elsősorban a modern tradicionalista filozófiához (Guénon, Ziegler, Evola) vonzódott. A tradicionalizmus szellemében törekedett arra, hogy összegyűjtse és feldolgozza azokat a szövegeket, amelyekből megismerhető lehet az az állítólag elsüllyedt, eltűnt aranykor, melyben tökéletes „létegység” és harmónia uralkodott. Weöressel való kapcsolata talán a véletlen műve volt, de azt is lehet mondani, hogy a titkos sorsszerűség hozta össze őket. 1943-ban az Egyetemi Nyomda gondozásában megjelent Weöres első, igazán kísérletező szellemű kötete, a *Medúza*. A Nyomdának – mely tevékenység-szűkítő nevével ellentétben akkor már rangos könyvkiadóként működött, volt egy irodalmi folyóirata is, a Diárium. Ezt a folyóiratot 1936 óta gyakorlatilag az édesapám, Kenyeres Imre szerkesztette. Ő érezhetett

meg valami szellemi összekötő vonalat Hamvas és Weöres között, mert folyóiratában Hamvast kérte fel, hogy méltassa Weöres kötetét. S ekkor a magyar kritikatörténet egy ritka pillanata következett el: nem tudok még egy kritikai írást, mely ilyen elementáris hatást tett volna arra, akiről szólt. Jóformán fordulatot hozott Weöres költői tudatosodásában.

Irodalmunk története eddig olyan költőket emelt ki – írta Hamvas –, *akiknek költészete tárgyi és külső jellegű. Európában is így volt. A helyzet ma megváltozott. Elkezdték az olyan költőket előnyben részesíteni, akik a külső és tárgyi világot az eredetihez visszaviszik: először a belső képhez, aztán az érzékelhetetlen belső zengéshez, végül a transzcendens léthez. (...) Mallarmé beszélgetés közben egyszer azt mondta: »La poésie était fourvoyée depuis la grande déviation homérique« - a költészet a homéroszi nagy eltévelyedés óta hamis útra futott. Mikor azt kérdezték tőle, mi volt Homérosz előtt, így szólt: »L'orphisme«. Orpheusz. (...) A homéroszi eltévelyedés következtében a költészet külső látvány, a felszín mutatványa, az érzéki bűbáj, a lebilincselő látszat szemfényvesztő varázslata lett. Homérosznál minden ragyog, még a betegség és a vétek is. Homérosz az ember figyelmét erre a felszínre tereli, ezzel általat és ezzel kápráztat. Az orpheuszi költészet ezzel szemben az igazi költészet, amelytől a tigrisek megszelídülnek, s amelyre a halak kidugják fejüket a vízből."*

A cikk nagy hatással volt Weöres Sándorra, mert fő mondanivalója egybevágott akkori kísérletezésének irányával. „*Szerintem Hamvas kritikája zseniális* – írta egy levelében édesapámnak –, *roppantul örültem neki, főként azért, mert rengeteget tanultam belőle. Pompás úgy is, mint kritika; de főként pompás mint esztétikai manifesztum. Nézzük mindkét szempontból. Azt hiszem, mint kritika, eddig a legalapozottabb és legtalálóbb, amit valaha is kaptam; apróbb dolgokban vitatkozhatnék vele, de nem biztos, hogy igazam volna, nagyon elevenemre tapint és lehet, hogy mindenben teljesen helytálló. De ennél lényegesebb, hogy konkrétan megnevezi és tudatosítja a mai líra továbbjutási lehetőségét; rámutat arra, amit a mostani lírikusok néhánya tapogatózva keres: hogy a mai költészet szükségszerűen csakis orpheusi lehet, vagyis a realitással nem a felületen, nem jelenségekben találkozik, hanem csak a felső szférában: a dolgok szubsztanciájába kell hogy hatoljon, belülről élje át a dolgokat; ne »valamiről«, hanem »valamit« beszéljen. Illetve ne is beszéljen, hanem zengjen, mert az ember »valamiről« beszél és »valamit« énekel..."*

Alig telt el egy év, s Weöres következő kötete, az 1945-ben megjelent, *A teljesség felé* már Hanvas Béla jegyében született. Nem verseskötet volt, hanem próza, kis elmélkedő, filozofálgató gondolatkísérletek gyűjteménye. Öt fejezetből állt: *A forrás*, *A kard*, *A fészek*, *A szárny*, *A kristály)*, s minden fejezet csaknem aforizmatikusan tömör, rövid fejtegetéseket tartalmazott. Vajda Endre azt írta a könyvről, hogy „afféle Vade Mecum, a régi szkolisták és misztikusok hasonló közhasznú írásaira emlékeztet, megszívlelendő

igazságok parainézis-szerű gyűjteménye". S külsőleg csakugyan rokonságot tartott a régebbi korok ájtatos vagy éppen misztikus irodalmával, a bölcseleti útikönyvekkel és erkölcsi kalauzokkal, amiket már a tizenhatodik–tizenhetedik század magyar irodalma is jól ismert. A költőien apodiktikus fogalmazású gondolatok eredeti forrásvidéke pedig a régi keleti filozófiai rendszerekben, a középkor misztikus irányú irodalmában és a modern európai egzisztencializmusban található meg.

„*Szállj le önmagad mélyére, mintegy kútba; s ahogy a határolt kút mélyén megtalálod a határtalan talajvizet: változó egyéniséged alatt megtalálod a változatlan létezést*" *(Az alapréteg)* Ebből az individualizmusellenes álláspontból indult el a könyv gondolatmenete. „*Törd át gátjaid – a világ legyél te magad*" *(Tíz lépcső)* – írta ugyancsak az első fejezetben. Az önmagába mint biztonságos fedezékbe húzódó elszigetelt énnel, az individuális személyiség kultuszával szemben a nyitottságot és határtalanságot tűzte ki elérendő célul; úgy fogalmazva, hogy szavai szerint a nyitottság, határtalanság és változatlanság a „létezés" minőségei, míg a zártság, körülhatároltság és változás az „élet" jellemvonásai közé tartozik. A teljesség felé törekvő ember ekképpen nem az „élet", hanem a „létezés" törvényeit kell hogy megismerje.

Ezek a gondolatok lényegi hasonlóságot mutattak Hamvas eszméivel. De Hamvas közvetlen hatása itt véget is ért. A hamvasi ihletésű „ősegész" ideáját végig megtaláljuk költészetének alakulástörténetében, de amikor kisvártatva, 1946–1947 körül már a szürrealizmussal és az automatikus szövegképzéssel kísérletezett, azt már nem Hamvas hatására tette. Hamvas 1947-ben még írt *A fogak tornácá*ról a Diáriumban, de Weöres az abban az évben megjelent különös versét, *A sorsangyalok*at már Fülep Lajosnak magyarázta el hosszú levélben. Amikor pedig ugyancsak 1947-ben megjelent az *Eidolon*, későbbi címén, *Az áramlás szobra*, egyedül állta a sarat az irodalmi élet szinte minden színárnyalatának értetlen és értetlenségégben felháborodó támadásaival szemben. Nemcsak a kommunista Forum és Szigeti József, hanem az Újhold és a katolikus Vigilia oldaláról is támadták. Talán csak Szentkuthy Miklós mert pozitív sorokat leírni róla, aztán évekre rázárult a szilencium.

xxx

Akkortájt zárult rá a szilencium Hamvas Bélára is. Korábban esszéi, tanulmányai, értekezései sok folyóiratba elszórva jelentek meg, írt a *Társadalomtudomány*ba, *Napkelet*be, *Protestáns Szemlé*be, *Katolikus Szemlé*be, *Debreceni Szemlé*be, *Athenaeum*ba, *Diárium*ba, *Ezüstkor*ba, *Sorsunk*ba és még sokfelé. Több mint kétszáz megjelent tanulmányának nagyfokú diaszpórája tábortalanságra s központnélküliségre vallott. Megjelent ugyan a *Nyugat*ban,

de nem számított „nyugatos" írónak, írt a *Válasz*ba de nem tartozott a *Válasz* belső köréhez. Nem vett részt az irodalom szociális küzdelmeiben, de nem avatkozott bele a csoportharcokba sem. A harmincas évek közepe táján és második felében, mint említettem, egy időre a Kerényi Károly körül lazán megszerveződő Sziget mozgalomban talált szellemi otthonra, de nagy jelentőséget ennek sem tulajdoníthatunk, mert legfőbb jellemvonása a magányos szuverenitás volt.

Nemzedékében – a második nemzedékben – és az egész magyar irodalomban elfoglalt különleges helyzetére először Németh László figyelt föl. *„Olyan irodalomban, ahol a gondolkozó író mindennapi jelenség: Hamvas nem lenne feltűnő. Nálunk, ahol Adyn kívül szinte egyetlen gondolkozó írót sem ismer a század, s a szellemi vezetők is előbb-utóbb mint mámoros érzékelők lepleződnek le, nemcsak modorával válik el a többitől, érdeklődési körével is (…) Hamvas minden írásával egy olyan szellemiség felé rugaszkodik ki, mellyel sem írók, sem olvasók nincsenek beoltva még."*

E különösnek ható szellemiséget Hamvas Béla néhány évvel később éppen egy Németh Lászlóval perelő írásában fogalmazta meg tételesen. Amikor Németh László megírta a *Kisebbségben* című tanulmányát, Hamvas nem részletkérdéseket tárgyalva szállt szembe vele, hanem Németh László álláspontját alapjában tartotta elhibázottnak, mégpedig nemcsak a veszélyesen orientáló „hígmagyar", „jöttmagyar" és „mélymagyar" fogalomrendszer miatt, hanem már magát a „kisebbségben" pozíciót is igazságot veszélyeztető helyzetnek látta.

„Az ellenzéknek, bármennyire is hiszi, soha nincsen igaza. Senkinek sem lehet igaza, akinek a világhelyzete az ellenzék, a kisebbség. Nem pedig azért, mert ezekben a részleges magatartásokban az igazság, amely szükségképpen egyetemes, eltorzul. Nincs és nem lehet igaza a proletárnak és a parasztnak, a polgárnak és az arisztokratának, az ellenzéknek és a kormánypártnak, se a kisebbségnek, se a többségnek egymagában. Igaza csak annak lehet, aki ellenzék is meg kormányzat is, kisebbség is meg többség is. Erre a szellemre Magyarországon néhány Árpád-házi királyon kívül alig van példa, de Mátyás óta biztosan nincs, és a magyar szellem ezzel a legnagyobb emberi feladattal azóta sem tudott megbirkózni. A csak ellenzék, csak kisebbség, csak titáni, csak démoni, csak sötét: amit tehet, csak negatív, csak lázadás, csak kritika, csak forradalom. Aki magát valaha is a kisebbséggel azonosította, eljátszotta jogát a világteljességre, és éppen ezért az igazságra."

A teljesség ideálja, mindig utópikus gondolat, egyszersmind kritika, a teljességet még meg nemvalósító jelen kritikáját is jelenti. Aki a teljesség fogalmával gondolkodik, az mindig szembekerül a jelen állapotával, s egy elérhető, vagy legtöbbször elérhetetlen jövőbe tekint. Hamvas Béla viszont ellenkezőleg – s írásainak vonzó rejtelmességéhez ez is hozzátartozik – egy

misztikus, elsüllyedt múltba vetítette bele eszméit, vagy távoli, az európai ember számára különösen hangzó távoli kultúrákban vélte feltalálni őket. Indiai titkos utak, tibeti hegyi ösvények vezettek hozzájuk, az Andok elzárt, mély völgyeiben éltek. Kant és a nagy metafizikusok úgy gondolták, hogy a teljesség és a vele járó örök igazság az idő fölött honol, és nem porlik a múló idővel, Hamvas valahogy nem az idő fölé, hanem az idő alá helyezte végső instanciáit. Úgy képzelte, hogy értékei valamikor már érvényesültek: érvényesültek egy távoli, sohasem létező ősidőben.

Amikor évtizedekkel ezelőtt ámulva olvastam írásainak gépiratos másolatait, néha azért meg-megszólalt bennem egy figyelmeztető csengő, megszólalt a filológus kétely: mi az, amit ténylegesen olvasott, és mi az, amit, mint egy nagy író, hozzáképzelt titkos könyveihez. És kérdeztem magamban azt is, hogy miért kerülte hivatkozásaiban a kanonizált neveket? Mert ami tényleges olvasmányaiból mélyebben megfogta, azt mindig a filozófia mellékösvényein lelte meg. Nem vagyok filozófiatörténész, hogy ezt megítélhessem, de miért nem Schellingre hivatkozott, ha már a felvilágosodás racionalizmusára keresett romantikus ellenválaszt, és miért inkább a Jakob Böhme miszticizmusához visszavezető Franz Baadert kereste meg? Talán azért mert tudatosan unortodox történész és unortodox gondolkodó volt. Tudatosan, vagy éppen merészen kerülte a sugárutakat.

xxx

Munkásságának 1989 utáni felfedezése görcsöket oldott, és jót tett a szellemi életnek, de idolizálása máig távol tartja a tudománytörténeti mérlegelés mindig hűvösebb fürdővizétől, ezenkívül elhomályosít és feledésben tart egy sor vele egykorú, az ő idejében és ő mellette működő unortodoxiákat, olyan unortodoxiákat, melyeket ugyanazok ítéltek szilenciumra mint őt. Hamvas „unortodotox" filozófus volt, s arcképét be kellene illeszteni a többi, hozzá hasonlóan nem-maistream vonalon kísérletezők közé. Beilleszteni írásainak arcképét azok közé, akik közé valójában tartozott, azok közé az írók, társadalomtudományi gondolkodók, filozófusok közé, akik ugyanúgy, ahogy ő az 1930–40-es években távol a szellemi élet centrumától magányosan, vagy kis izolált csoportokban alkottak és dolgoztak, akik – a kitűnő szegedi irodalomtörténész, Lengyel András szavát kölcsönözve – a maguk korában ugyanúgy a szellemi élet peremvidékén éltek, mint ő. S akiket aztán, később, a mi korunkban éppen az ő felívelő kultusza hagyott árnyékban, pontosabban az ennek a kultusznak a lángját felélesztő ideológiai változások hagyták feledésbe menni. Ilyenek voltak pl. az un. „oppósok", akik Kassák Munka-köre felől

érkeztek, és jelenkoruk oppozíciójával, az antibolsevista marxizmus egyik megteremtőjéhez, Karl Korschoz fordultak gondolatokért, s ezt a gondolkodási helyzetet igyekeztek egyeztetni Ferdinand Ebner krisztianizmusával. Sokuk közül legalább Tábor Béla, és mindenekelőtt Szabó Lajos nevét említeném meg. Már azért is, mert Hamvas ismerte őket. Kettejük 1937-ben közösen írott könyvét, *Vádirat a szellem ellen* című értekezést olvasta is, sőt nemcsak olvasta, hanem írt is róla. Groteszk történés, hogy ez a nem annyira kritikai, mint inkább együttérző és méltató írása akkor nem talált folyóiratra, a Válasz, ahová szánta, visszautasította, s először csak mindnyájuk halála után a szombathelyi Életünk Szabó Lajos emlékszámában jelent meg, 1989-ben.

xxx

De térjünk vissza Weöres és Hamvas kapcsolatához. Az indító évszám tehát 1943. Abban az évben az Egyetemi Nyomda nemcsak Weöres említett verseskönyvét adta, ki, hanem akkor jelentette meg Hamvas életében egyetlen megjelent tanulmánykötetét, a *Láthatatlan történet*et is. Nem biztos, hogy a kötet már megjelenésekor kezébe került Weöresnek (majd filológusok kiderítik), de pár hónappal később, az említett Hamvas-kritika után biztosan elolvasta. Megtetszett belőle a Mallarmétól idézett „kozmikus ősharmónia" gondolata, ebből lett az „ősegész" az ő versszótátában. De például a „szent költőről", a poeta sacerről szóló eszmét nem vette át, pedig éppen ez volt Hamvas egyik legfőbb mondanivalója. Hamvas szerint a költő az, aki az erkölcsileg lesüllyedt korban utolsónak őrzi a lángot, a szent hely, a „Temenos" még világító tüzét. Weörestől távol állt az effajta romantikus, hősi póz, szemben állt avval a hagyományos hiedelemmel, sőt elvárással, hogy a költőnek valami piedesztálon kell állnia. Ő határozottan, egyetlen vonallal áthúzta a csupa nagybetűvel írott „nagyság" szót, és a proteuszi átváltozások alakcserélő játékát játszotta, derűsen mosolyogva, a nem mosolygó világon.

Hamvas „láthatatlan története" a „géniusz" története volt, azé a szellemi energiáé, humanista kultúráé és etikáé, amibe belekapaszkodva Hamvas szerint át lehetne lendülni a történelem növekvő szakadékain, és aminek segítségével meg lehetne őrizni a süllyedő és veszendő emberi tartalmat. Ezeknek az írásoknak mindig van egy rétege, amelyben Hamvas olyan másodrangú gondolkodókat tartalomkivonatolt, mint Rathenau, Pannwitz, Merezskovszkij, Keyserling. A huszadik századi európai filozófiából Rudolf Kassner tette rá a legnagyobb hatást. Kassner Rilke és Homannsthal barátja volt, nyolcvanadik születésnapján T. S. Eliot

köszöntötte, de fiziognómiai elméletével lekanyarodott a fenomenológia Husserltől Heideggerig vezető főútjától. Hogy Hamvasnak miért volt szüksége az ilyen másodlagos közvetítőkre, annál talányosabb, mivel ő írta nálunk az első terjedelmes és tüzetes elemzést az egzisztencializmusról, még 1941-ben.

Van aztán tanulmányaiknak egy filológiailag érdekesebb rétege: ebben az ókori és keleti hagyományt köti össze az európai misztikával. A Bön-kézirat, a Tao Te King, a Bardo Tödol, a Corpus Hermeticum, a Tabula Smaragdina, a Pert-em Heru, Henoch, a kabbalisztika, valamint az Eckharttói Böhmén át Baaderig húzódó európai vonal: ezek Hamvas legfőbb, de filológiailag nehezen ellenőrizhető hivatkozásai.

Végül van az esszéknek egy harmadik rétege is, ebben a sokfelől, sokféle forrásból származó gondolatok egyszer csak átpoétizálódnak, felizzanak és fényleni kezdenek. Itt kezdődik Hamvas Béla, az író. A filozofálás eltűnik, és az elvont eszmefuttatás magával ragadó mesévé oldódik, a nehézkesen előbányászott nyersanyag az irodalmi megformálás kohójába kerül, és átalakulva egy új szférában kezd el élni. Érvelés helyett intuitív megvilágítás, meggyőzés helyett szuggesztió. A gondolatok teltsége, arányossága, harmóniája. Ez az a közeg, ami a racionalista ember számára gyakran elfogadhatatlan írásokat élményadó olvasmánnyá avatja. Ilyen volt a szent költőtől szóló esszéje is.

Amikor *A láthatatlan történet* megjelenésének idején már sejthető lett a megszállás, akkor Hamvas Béla ezt írta:

„A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyeget, nem az, hogy szolgaságba süllyed és hatalmasabb, nagyobb számú, erőszakosabb nép számára dolgoznia kell. Szolga népek lehetnek nagyok, a szegénység, a munka, a megalázás ellenére élhetnek magas sorsot. A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyeget, hogy primitívvé válik, hogy eldobja magától a tudatos gondolkodást és tudatos gondolkozót, s ezzel a tudattalanság óceánjába merül." (A vízöntő)

Aztán arról is írt, hogy a cél nem az élet puszta megmentése, és aki elmenekülve, elbújva csak átvészelni, túlélni akarja a történelmet, aki nem csinál semmit, csak vigyáz magára, éjjel és nappal saját nyomorult léte fölött őrködik, az előbb-utóbb lesüllyed, lezüllik és tönkremegy és meghülyül, és olyan lesz, mint a görögországi kolostorváros magukat sziklák tetején odúkba nyomorító, félkegyelmű remetéi.(*Meteora*)

A poeta sacer, aki ezt az állapotot megakadályozza, aki a lesüllyedésnek gátat vet, aki éleszti és őrzi a lángot, ha kell, egyedül. A poeta sacer kényszerű osztályrésze a magányosság: egyedül van, mert már csak egyedül maradt az őrhelyen, a többiek elhagyták a lángot. A lángot őrizni pedig annyit tesz, mint magára venni a világot, megvalósítani magában a

darabokra tört és széthullott teljességet.

Weöres Sándor soha nem fogalmazott ilyen emelkedett pátosszal, és 1945-ös prózakötete után, melyet Hamvasnak ajánlott, nem is haladt tovább ilyen irányban. A mai, posztmodern filozófiai gondolkodástól pedig mi sem áll távolabb, mint a „szent hely" emelkedett, szép szavakkal megfogalmazott ideája. Mára a groteszk és az irónia lett a közönség kegyeltje. A furcsán humoros és mindent mégis kinevettető groteszk, valamint a mosolyt fagyasztó, keserű irónia lett az elfogadott és a közönség tapsát kereső, uralkodó hangvétel. Hamvas emléke mégis túlélte ezt a változást, és kultusza elevenen él, mert voltak olvasói, akik át tudtak váltani az életmű más hangoltságú műveire, ki tudtak keresni az esszék nagy halmazából másfajta szövegeket, és megtalálták a szépíróban is a mai korhoz közelebb álló vonásokat.

Minden kor kikeveri a múlt irodalmából a neki tetszőt, mert nem igaz, hogy a művek szólnak hozzánk, mi szólítjuk meg őket, magában véve minden műalkotás néma. Az utóbbi évtizedek inkább a groteszk és ironikus beszédformákat keresi a pátoszos társadalmi hitek összeomlása után. S aki keresett, talált ilyet is Hamvasnál. Megtalálta Don Quijotét, megtalálta Arlequint, és megtalálta a nagy regényt, a *Karnevál*t. Ezek nélkül Hamvas esszéi mai szemmel alighanem csak pátoszos tételekbe és csupasz absztrakcióba hajlanának, de az utókor rátalált a művekben a bolondra és bohócra is, aki csörgősipkával és bukfencezve, a körben állók harsány nevetése közben kimondja az igazságot, és aki tudja, hogy ő beszél értelmesen, és ő a nem bolond. Hamvas írt arról, hogy Don Quijotét egészen félreérti, aki azt hiszi, hogy meddő szélmalomharcot folytató hóbortos lovag. Don Quijote az európai irodalom első alakja, aki félretolva a hatalmi és elnyomó intézményrendszer által támogatott és fenntartott látszatrealitást, a valóságról kezd el beszélni, és nem törődik vele, hogy bolondnak tartják. Az igazság mániákusa. A *Regényelméleti fragmentum* és az *Arlequin* című esszé (mindkettő a kéziratos hagyatékból került elő) részletesen kifejti mindezt, és beszédmódjuk valóban nem áll messze attól a hangvételtől és attól az írói magatartástól, amit az utóbbi évtizedek kritikai nyelve iróniának nevez.

A *Karnevál* elején van egy jelenet, a könyvtárba új igazgatót neveznek ki, és ez az új igazgató egyenként magához kéreti a munkatársakat, hogy megismerkedjen velük. A segédfogalmazó is bemegy, illedelmesen köszön, annak rendje-módja szerint megmondja a nevét, mire az igazgató is bemutatkozik: Ursinus vagyok, mondja. A segédfogalmazóban halványan feldereng egy Ursinus, aki a hetedik században volt pápa, vagy ellenpápa. Biztos tréfál az igazgató úr. Nem, én kérem Ursinus vagyok. A segédfogalmazó könyveket keres Ursinusról, visszamegy az igazgatóhoz.

Mit beszél maga, hogy én azt mondtam, hogy Ursinus vagyok. Ezt nem mondhattam, mert én nem Ursinus, hanem Shakespeare vagyok. A segédfogalmazót nem hagyja nyugodni a dolog, ismét bekopog az igazgatóhoz. „–Hogy én azt mondtam, hogy Ursinus vagyok, hogy azt mondtam, hogy Shakespeare vagyok? Miket beszél maga itt összevissza. Én nem vagyok se Ursinus, se Shakespeare, én Cortez vagyok. Cortez Ferdinánd. Miért csodálkozik? (…) ön is felült annak a téves adatnak, hogy én még a tizenhatodik században meghaltam. Ez az adat egészen rossz. Ha majd egyszer ideje lesz, jöjjön be hozzám, vagy akár a lakásomra is, szívesen látom, sokat fogok önnek mesélni, elképesztő dolgokat a spanyol udvarról, indiánokról, főképp nőkről, majd meglátja…"

Ezt a Hamvas Bélát szólítja meg a mai kor irodalmi ízlése, a mai olvasó. A humorba oltott hihetetlenséget fogadja el, és a komolyan mondás ironikus leleplezését szereti hallani. Weöres még valószínűleg nem ezt a Hamvas Bélét ismerte.

xxx

Én pedig sajnos már egyáltalán nem ismertetem, nem találkoztam vele, csak fényképét láttam. Aszerint elég megtermett, erős ember lehetett, szellemi száműzetésének idején raktárosként megállta a helyét. Közben a filigrán távolkeleti népek kultúrája iránt vonzódott, kis indiánók szobrairól elmélkedett. Mindig a másról, mindig az eltérőt kereste. Mindig valami mást, a klasszikus európai kultuszok kitaposott útjairól letérő ösvényeken indult el, s persze nagy, széles országutakra lelt az európai utaktól nagy távolságra. A „más" vonzotta, a gondolatok mássága. Aztán a halála utáni évtizedekben, a mi korunkban jelszó lett a „más" és a „másság". Más értelemben. Messze tűnt az általa nemcsak feltételezett, hanem valóságnak látott Temenos, a szent hely, és kiürültek az evilági utópiák is. Ma nincs utópia, nincs transzcendecia, helyüket elfoglalta a konzumkultúra, és a vásárlásvallás. A legújabb filozófiák nemcsak azt hirdetik, hogy az idő fölött nincsen semmi, nincs igazság, nincsen örökkévaló szent hely. Ennél is tovább mennek. Nemcsak szent hely nincs, de hely sincs. Csak üresség van. Nemrég olvastam egy amerikai társadalomfilozófiai értekezést, aminek az volt a címe, hogy *The Courrage of Hopelessness*, a reménytelenség bátorsága. Itt tartunk, s ennek fényében kell értelmezni s értékelni Hamvas Béla munkásságát. És Weöres Sándorét? Az övét nem. Az ő költészete a mai kor árnyai fölé emelkedik. De ez nem igaz, mert nem emelkedik. Csak akkor emelkedik, ha olvassuk, és emeljük.

Megjelent: Lyukasóra, 2019. 9. szám